

Metode v eksperimentalni fiziki osnovnih delcev

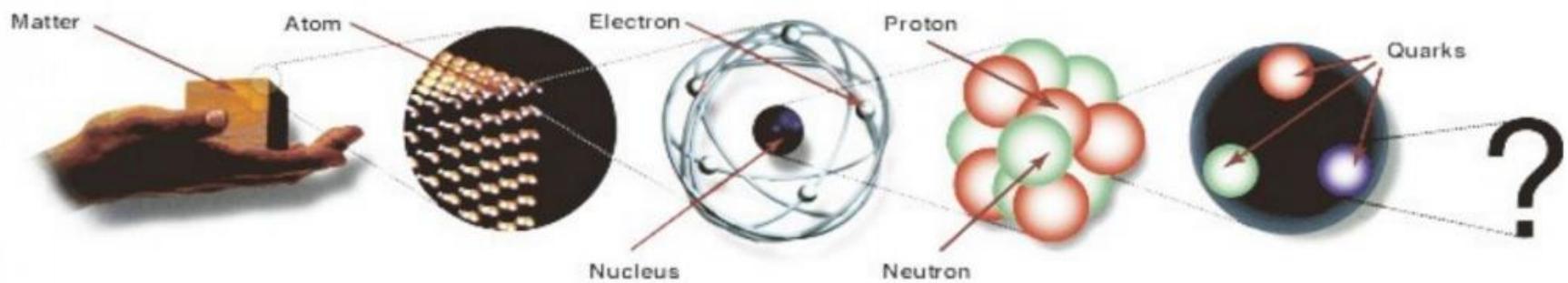
Andrej Gorišek
Institut J. Stefan

Gradniki Narave

- Kaj je najmanjši gradnik v naravi?
- Do katerega nivoja lahko snov še razbijemo?

Osnovni delci - Standardni model

- atomsko jedro sestavlja protoni in nevtroni, ki so zgrajeni iz t.i. kvarkov
- danes vsi poznani osnovni delci skupaj tvorijo t.i. živalski vrt delcev
- Standardni model

Velikosti v vesloju

Kako preizkujemo osnovne deldce?

- Z veliko hitrostjo (energijo, gibalno količino) zaletavamo delce v delce
- Podobno kot – trk dveh avtomobilov:

- Trk dveh delcev:

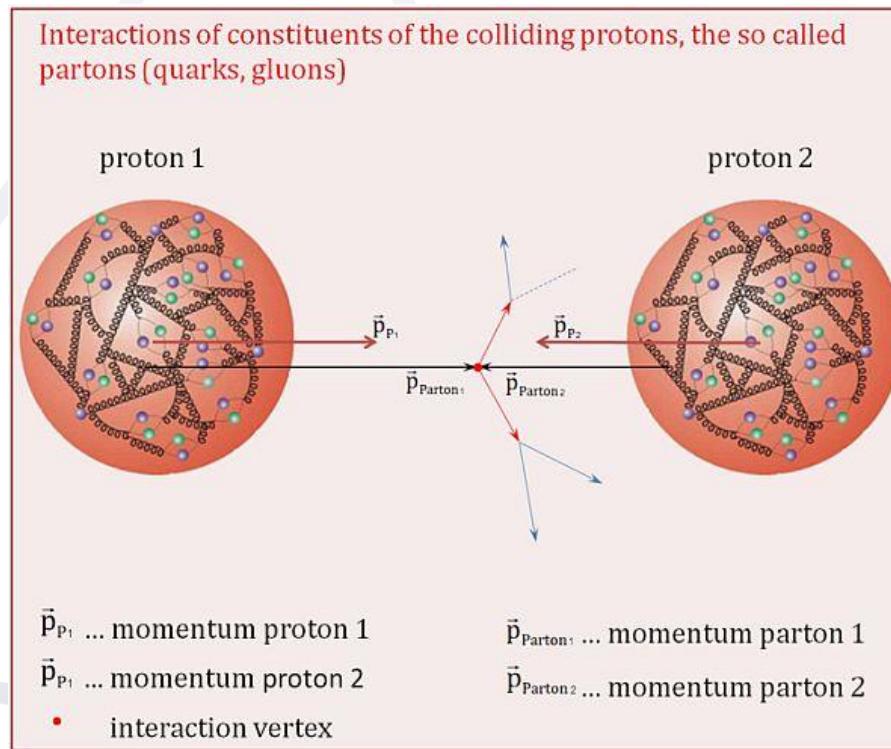
Trkalnik

- Veliki hadronski trkalnik – Large Hadron Collider (LHC) – največji trkalnik delcev na svetu
- Pospešimo in trkamo delce (protone)
- $E=mc^2$
Energija protonov se lahko spremeni tudi v maso novonastalih delcev

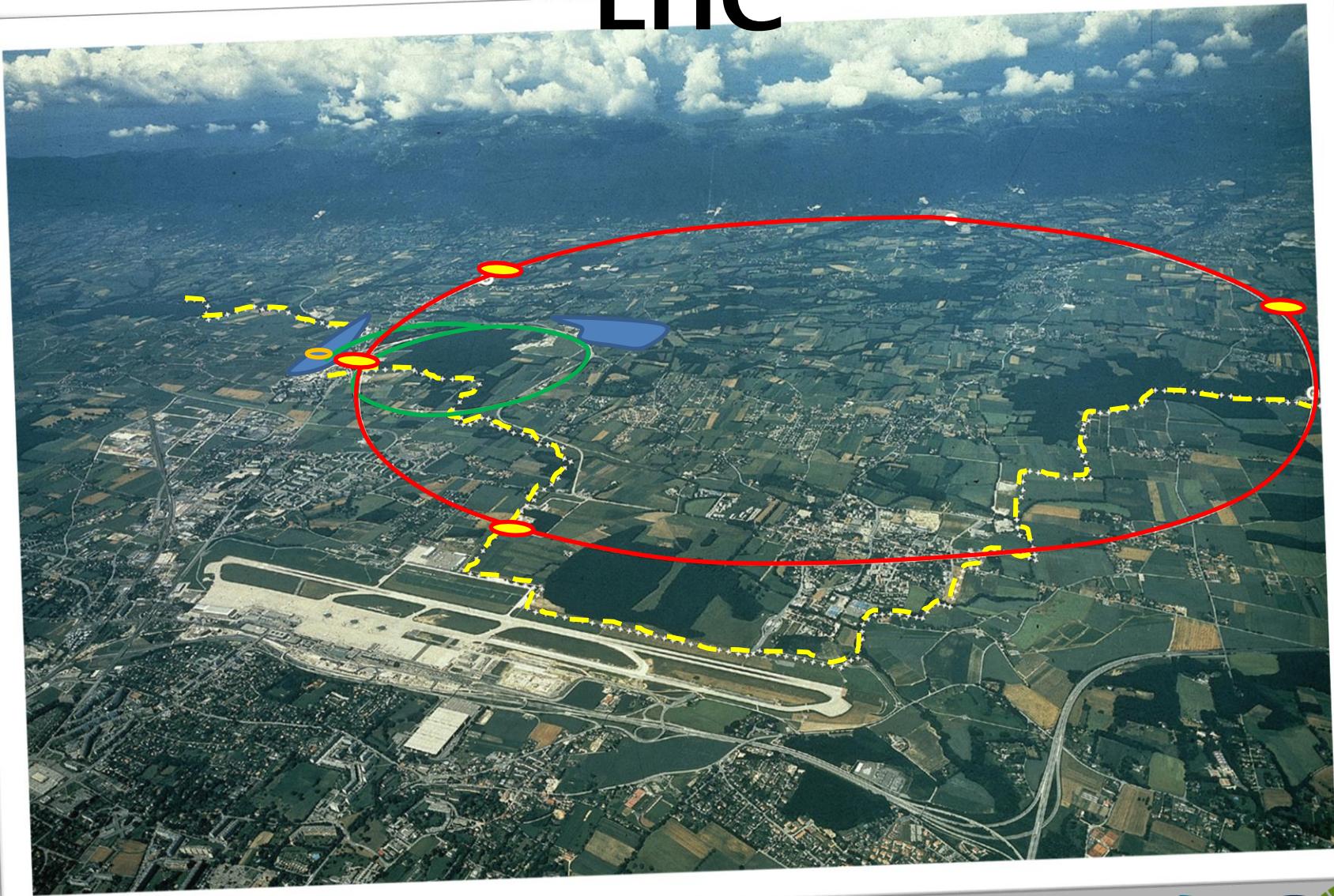

Trk dveh protonov

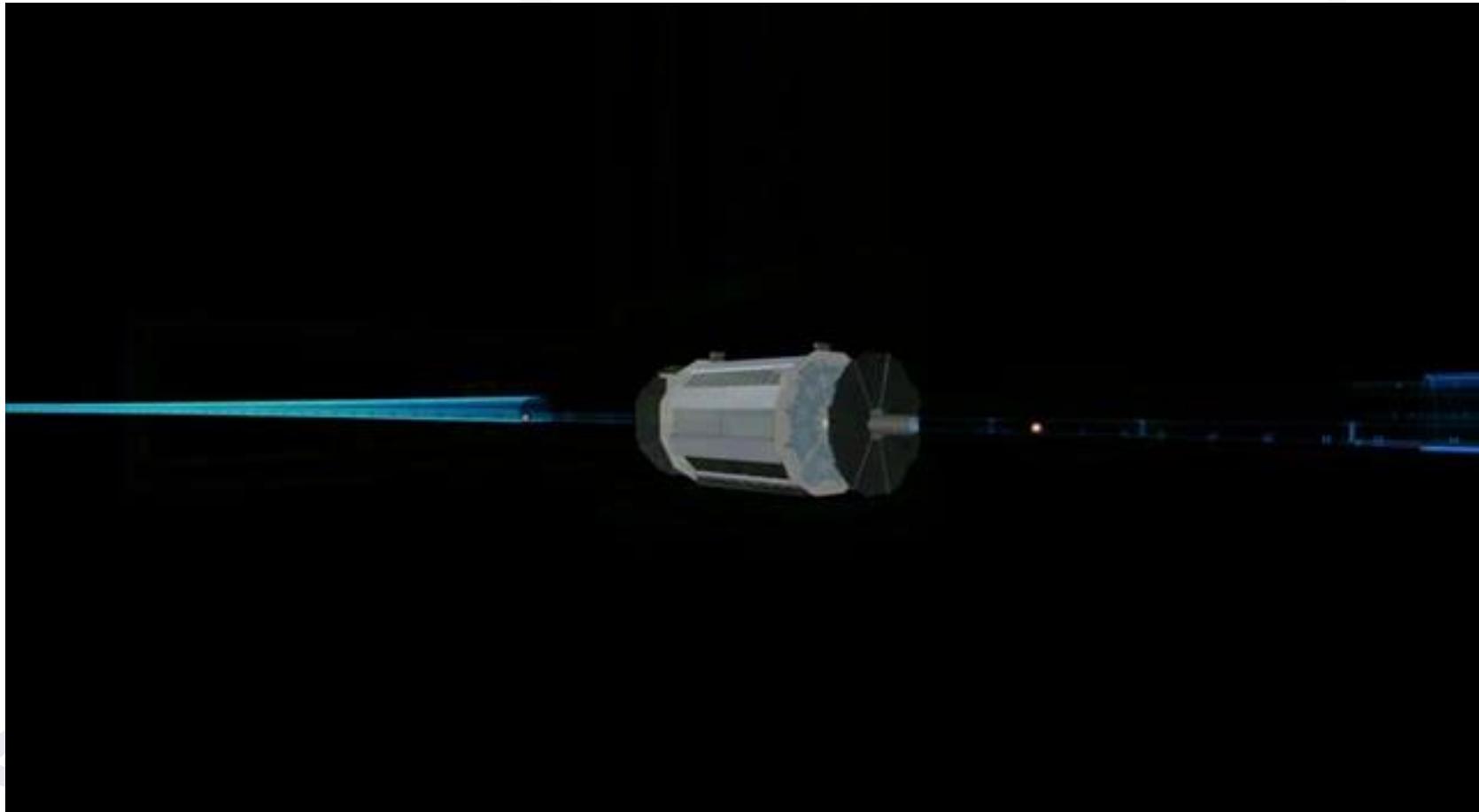
- protoni so sestavljeni iz kvarkov in gluonov
- valenčni in “morski” kvarki (sea quarks)

LHC

Pri neverjetnih energijah

Pri neverjetnih energijah

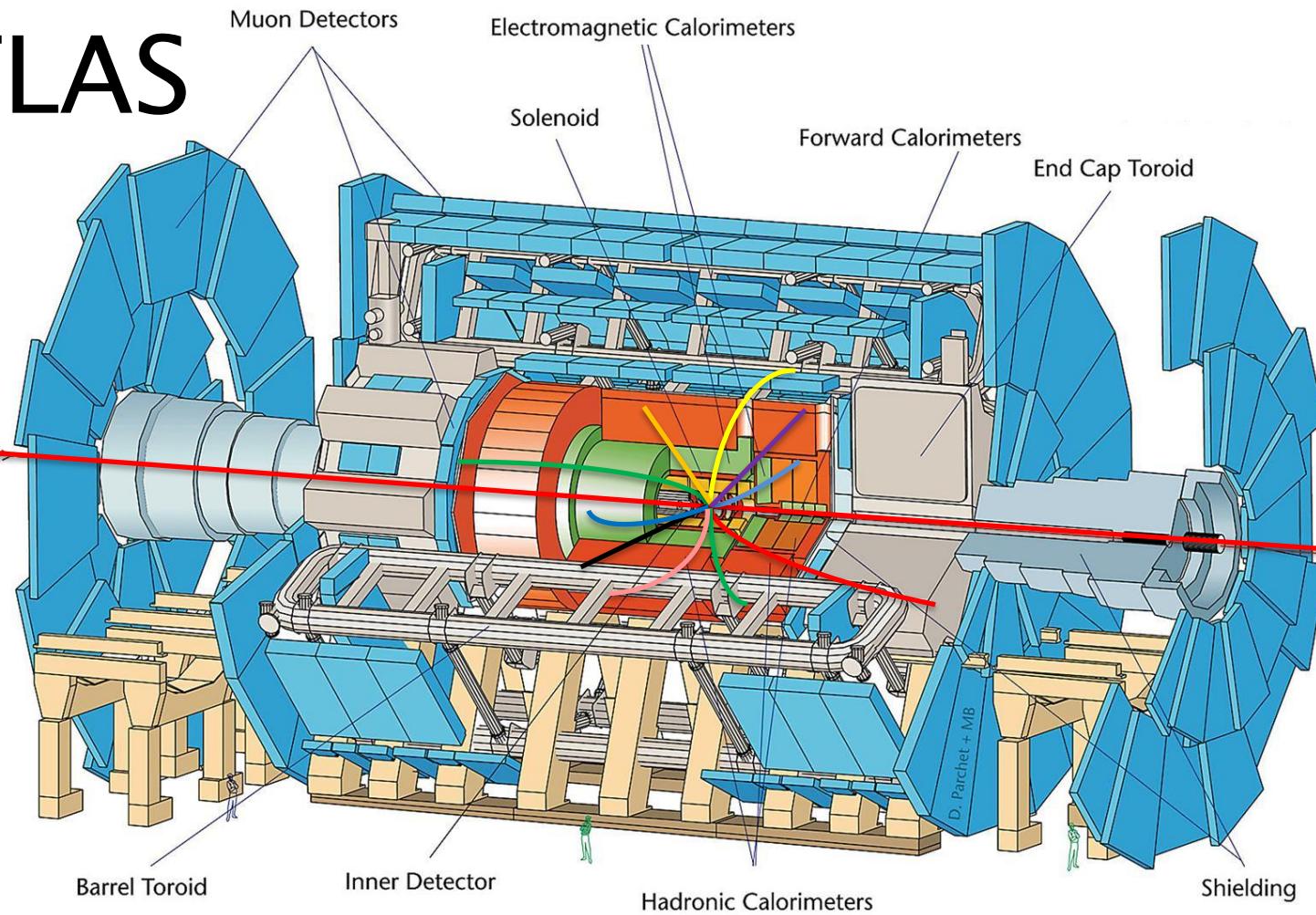
7 TeV + 7 TeV

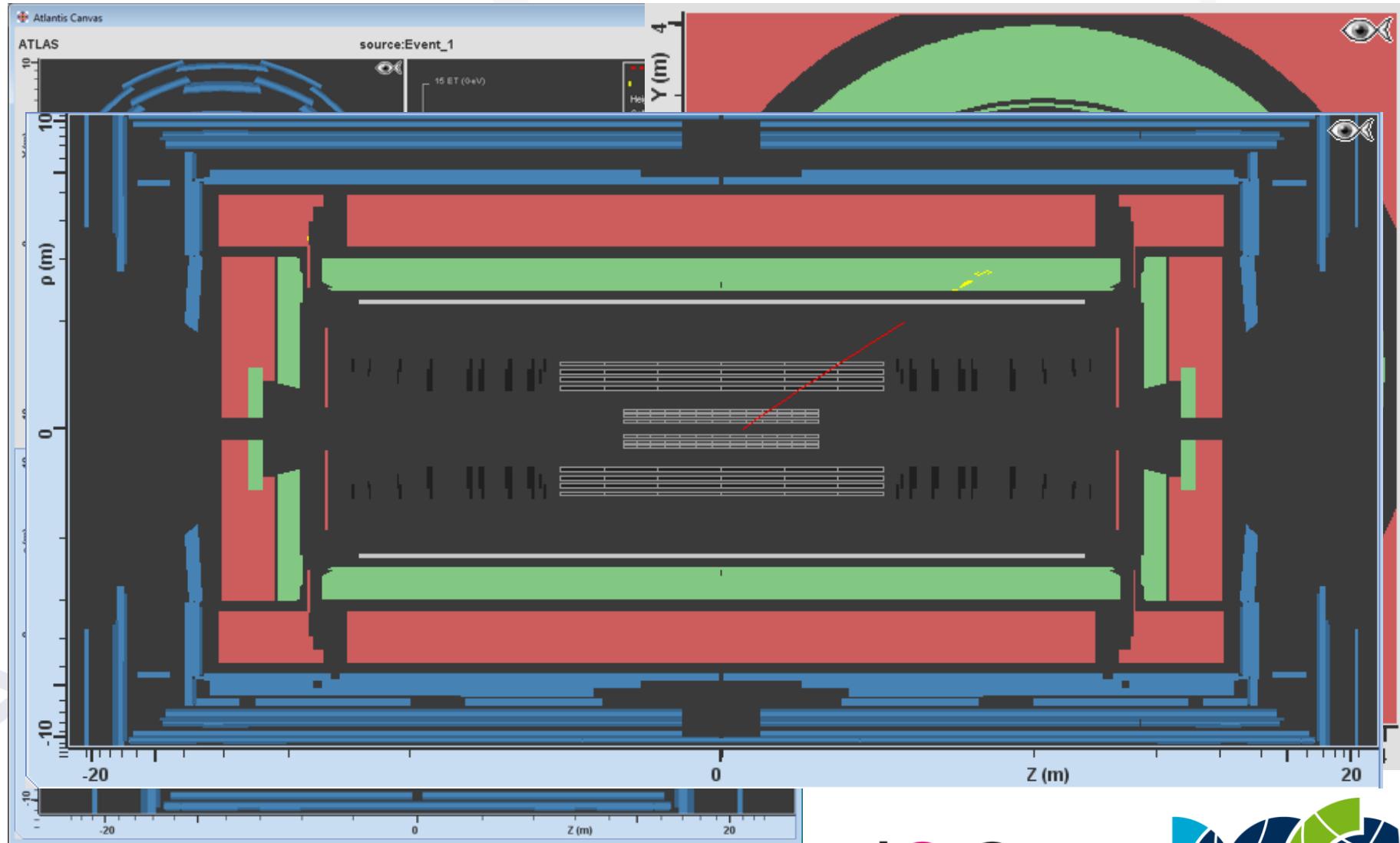
- Odrasla komarčica z maso ~ 2 miligramma
  - $7 \text{ TeV} = 11.2 \times 10^{-7} \text{ J}$
  - $\frac{1}{2} m v^2 = 11.2 \times 10^{-7} \text{ J}$
  - $v = 3.8 \text{ km/h}$

Kako vidimo delce?

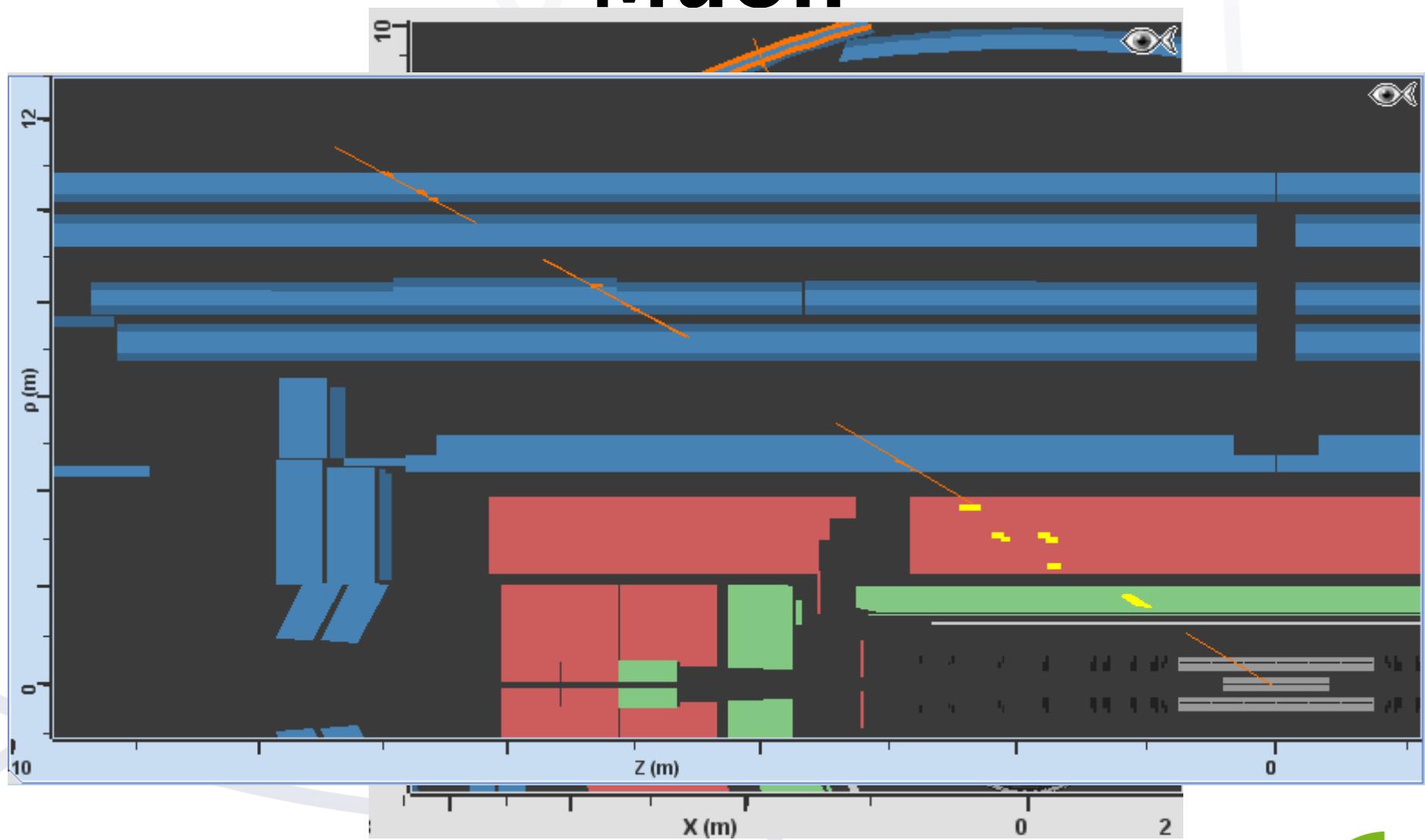
ATLAS

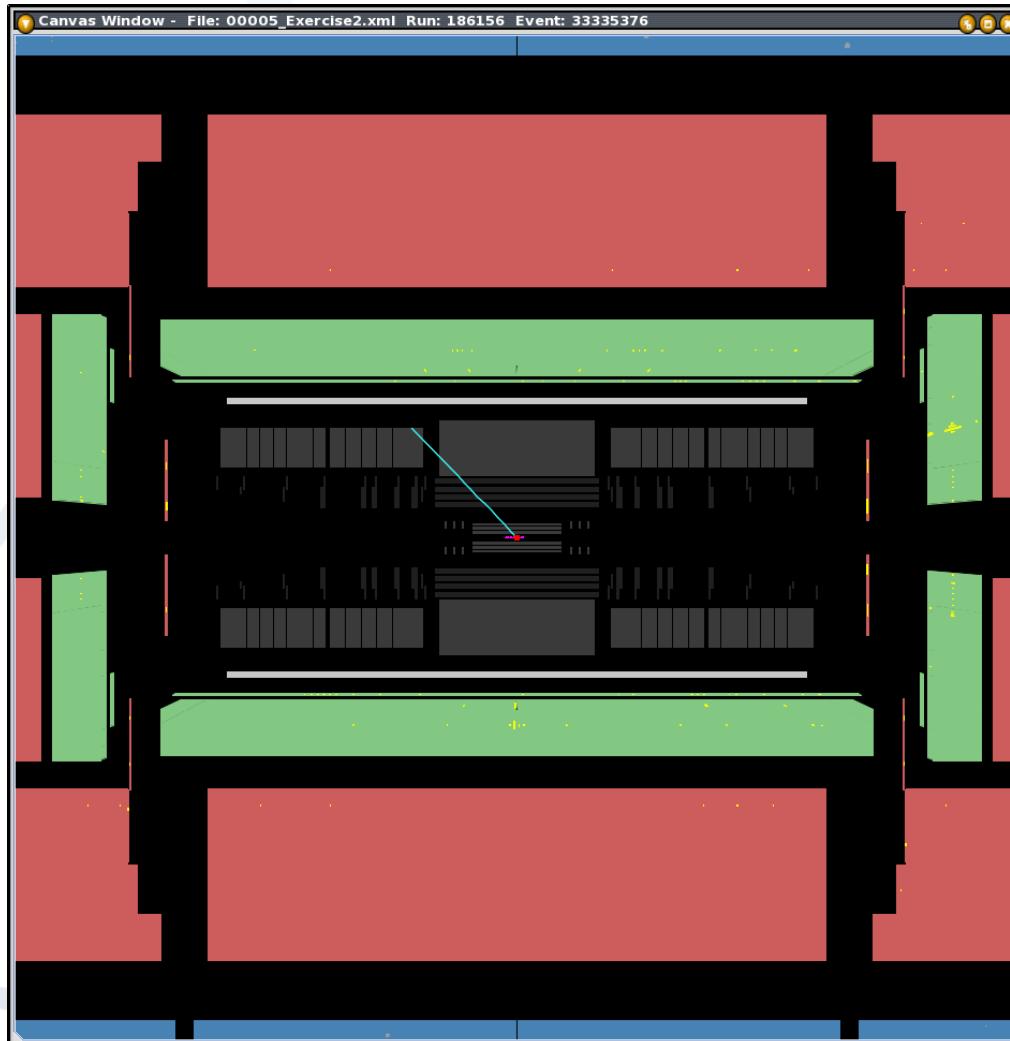
Elektron

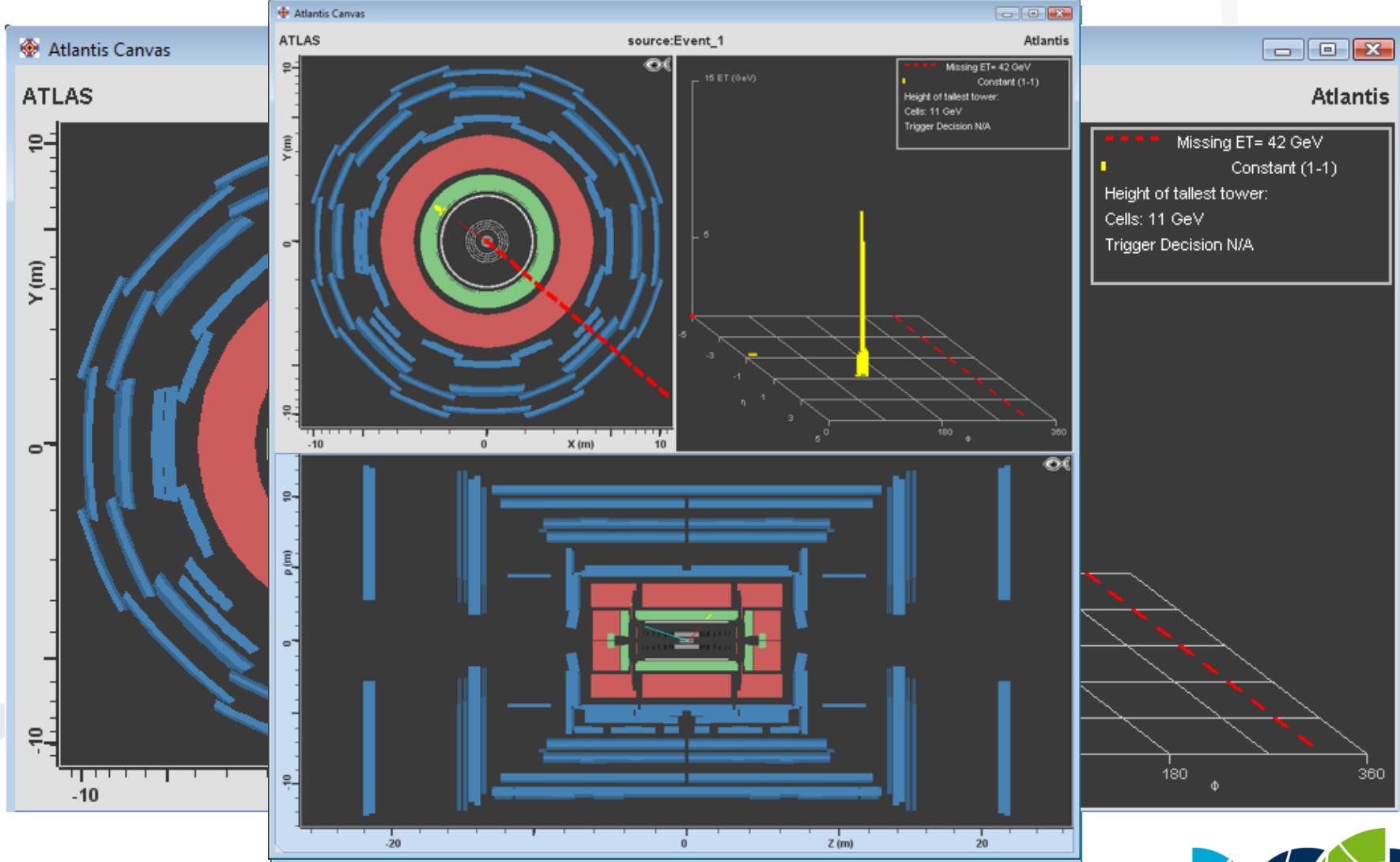
Muon

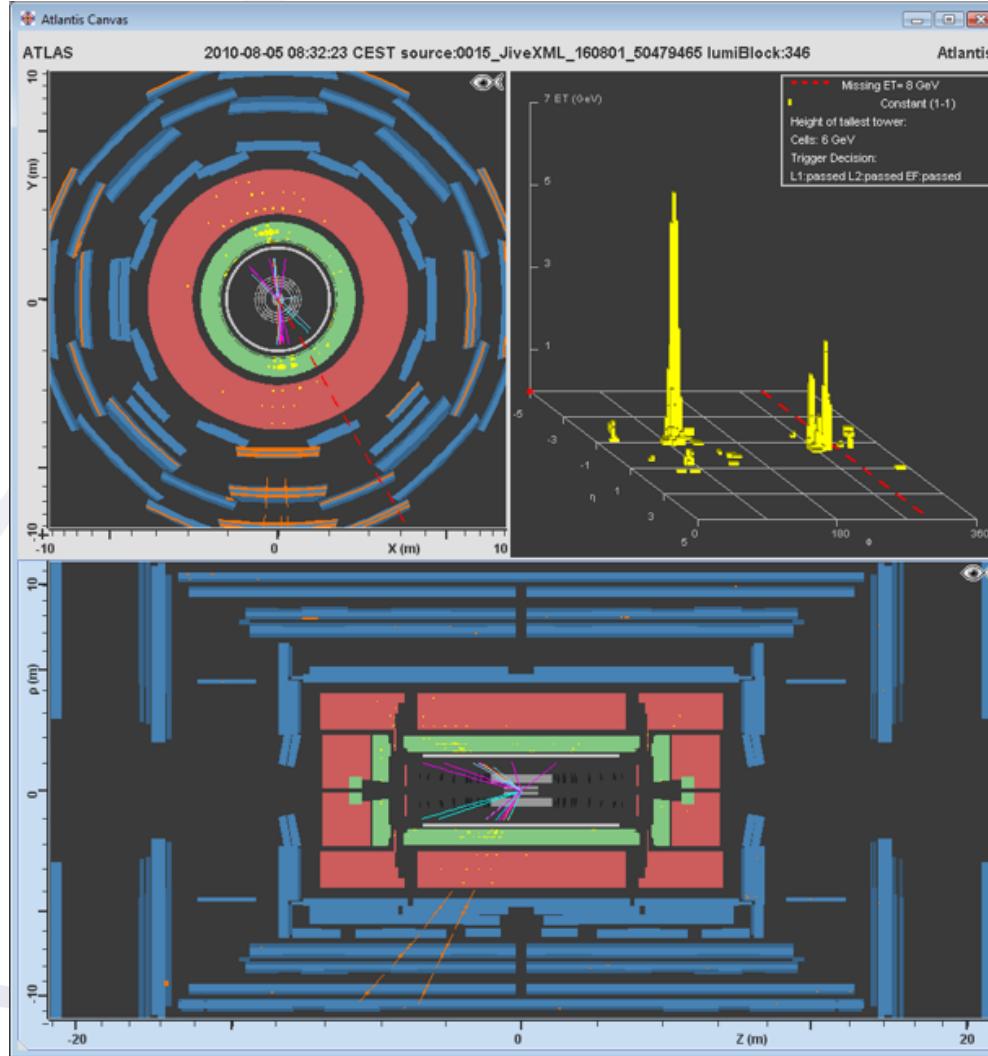
Foton

Neutrino

Pljuski (jets)

Merjenje energije

- elektron-volt eV
- $1\text{eV} = 1.6 \cdot 10^{-19}\text{J}$
- $1\text{MeV} = 1000000\text{eV} = 10^6\text{eV}$
- $1\text{GeV} = 1000000000\text{eV} = 10^9\text{eV}$
- $1\text{TeV} = 1000000000000\text{eV} = 10^{12}\text{eV}$

$$14\text{ TeV} = 14 \cdot 10^{12}\text{eV} = 14 \cdot 10^{12} \cdot 1,602 \cdot 10^{-19}\text{J}$$

$$14\text{ TeV} = \frac{14 \cdot 1,602}{=22,428} \cdot \frac{10^{12} \cdot 10^{-19}}{=10^{12+(-19)}=10^{-7}} \text{J}$$

$$14\text{ TeV} = 2,243 \cdot 10^{-6}\text{J}$$

$$1\text{J} = \frac{1\text{eV}}{1,602 \cdot 10^{-19}} = 6,242 \cdot 10^{18}\text{eV} = 6,242 \cdot 10^3\text{PeV}$$

Gibalna količina

- klasično:
 $p = m v$
- v LHC trkih nastanejo delci z zelo velikimi hitrostmi (blizu svetlobne c)
- 7TeV protoni imajo $v=0,999999991c$
- moramo uporabiti relativistične enačbe

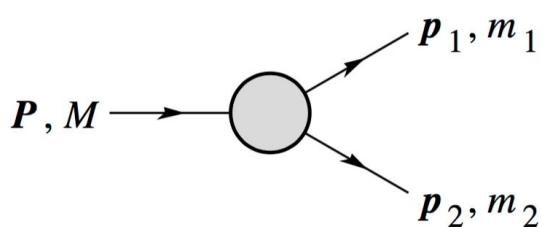
$$E = \sqrt{(\vec{p} \cdot c)^2 + (m_0 \cdot c^2)^2}$$

$$p = \sqrt{\left(\frac{E}{c}\right)^2 - (m_0 \cdot c)^2}$$

- četverec gibalne količine:
 $p^\mu = (E/c, p)$

Masa

- Invariantna masa:
 $m_0 = ((E/c^2)^2 - (p/c)^2)^{1/2}$
- Razpad v dva delca

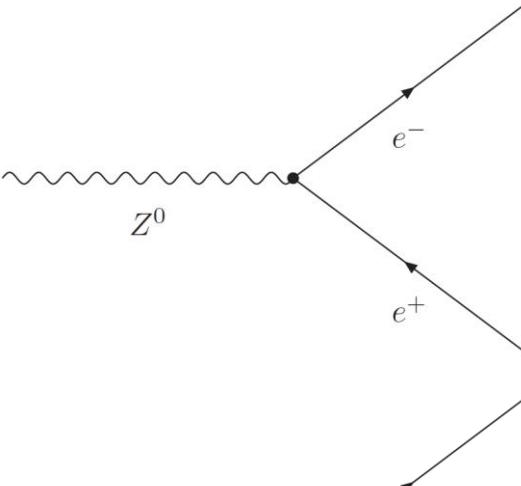
- Gibalna količina se ohranja

- npr. $Z \rightarrow e^+e^-$

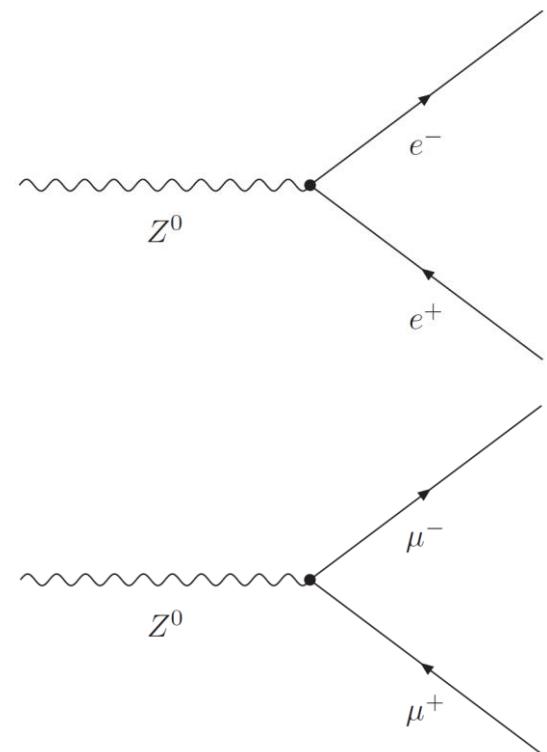
$$m_0^{(Z)} = \sqrt{\left(\frac{(E_{e^-} + E_{e^+})}{c^2}\right)^2 - \left(\frac{\vec{p}_{e^-} + \vec{p}_{e^+}}{c}\right)^2}$$

- Z merjenjem gibalnih količin razpadnih produktov lahko določimo invariantno maso razpadlega delca

Razpadi bozonov Z

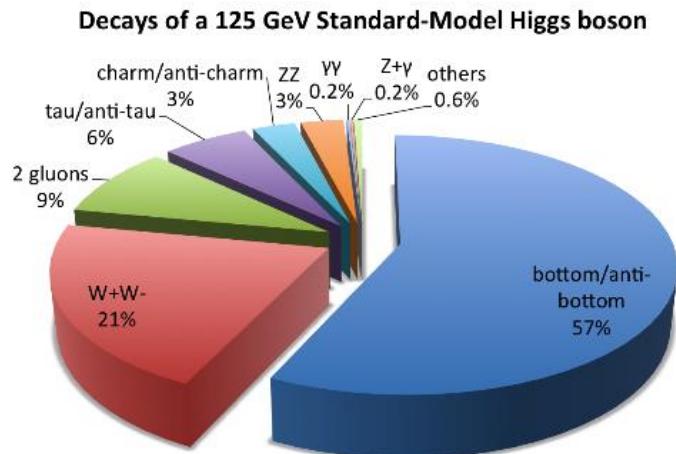
- Z živi samo $3 \cdot 10^{-25} \text{ s}$
 $0.0000000000000000000000000003 \text{ s}$
  - Nemogoče ga je direktno izmeriti
  - Merimo njegov razpad (smrt)
  - Z lahko razpade v 2 leptona ali 2 kvarka (24 različnih načinov)
  - Mi bomo gledali razpade v elektrone in mione

The diagram illustrates the decay of a Z^0 boson. A wavy line representing the Z^0 boson enters from the left and decays at a vertex into two fermion lines. One line splits into an electron (e^-) and a positron (e^+). The other line splits into a muon (μ^-) and an antimuon (μ^+). Arrows on the lines indicate the direction of particle flow.

Razpadi Higgsovih bozonov

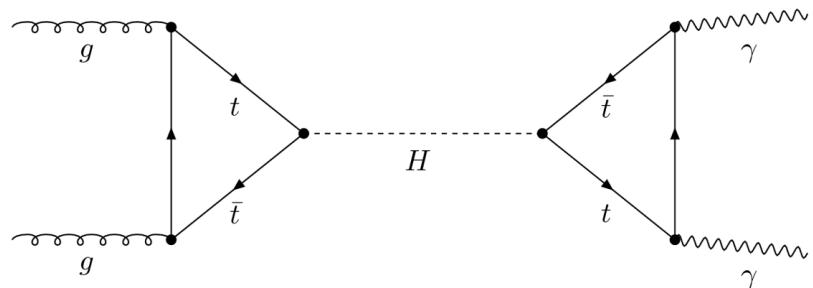
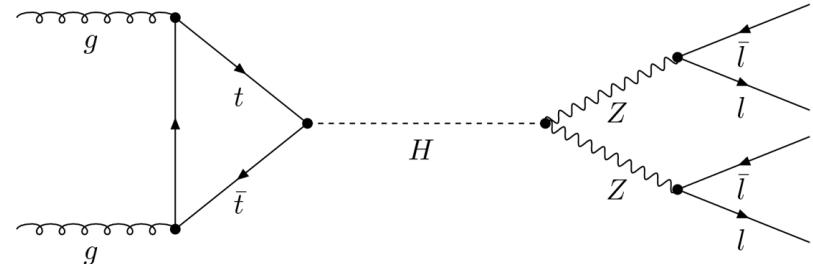
- 4. julij 2012
- Mnogo razpadnih načinov
- Samo nekateri “dobri” za meritve, ker se jih da izluščiti iz ozadja

- V ATLAS in CMS proučujemo razpade v
  - pare bozonov Z, ki razpadeta na 2 para leptonov
  - pare fotonov
  - pare bozonov W, ki razpadeta v 2 nabita leptona in 2 navtrina
  - 2 tauona

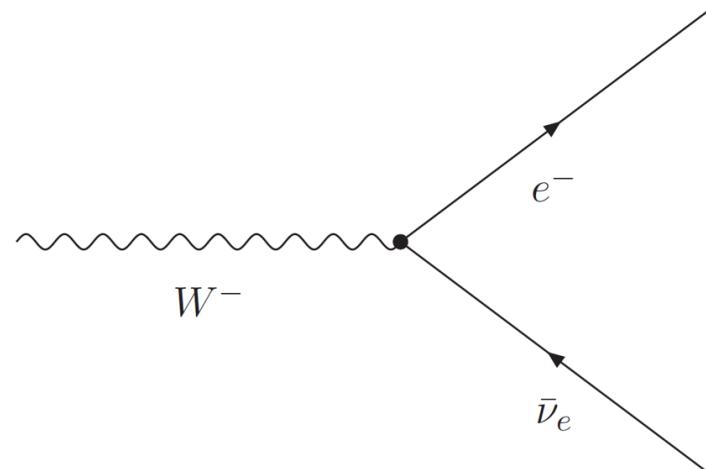
Razpadni Higgsovi bozonov

- V vajah popoldne bomo obravnavali samo “najlažje” razpage v:
  - ZZ
  - $\gamma\gamma$

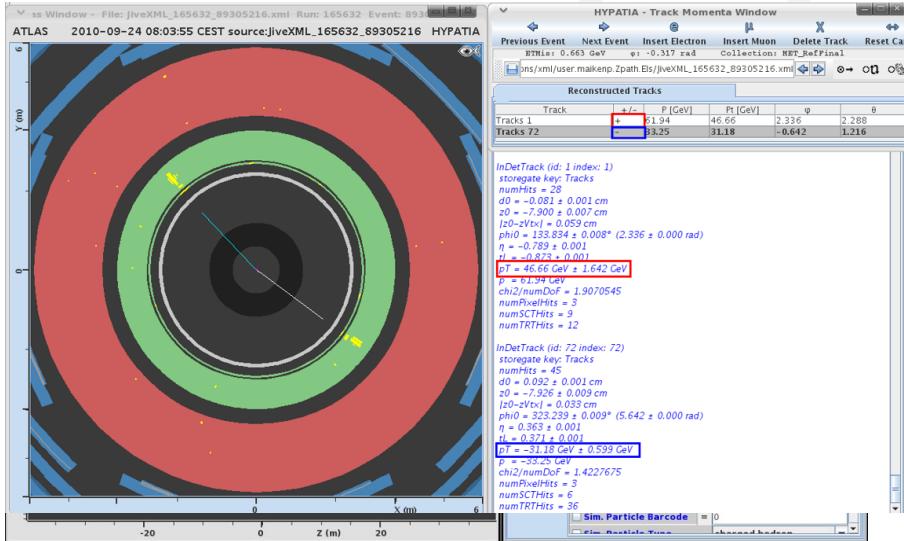
Ozadje

- V trkih protonov nastane ogromno različnih delcev
- Dogodke, ki lahko izgledajo podobno kot signal, imenujemo ozadje
- Pri razpadu W tudi nastane elektron ali pozitron z veliko gibalo količino

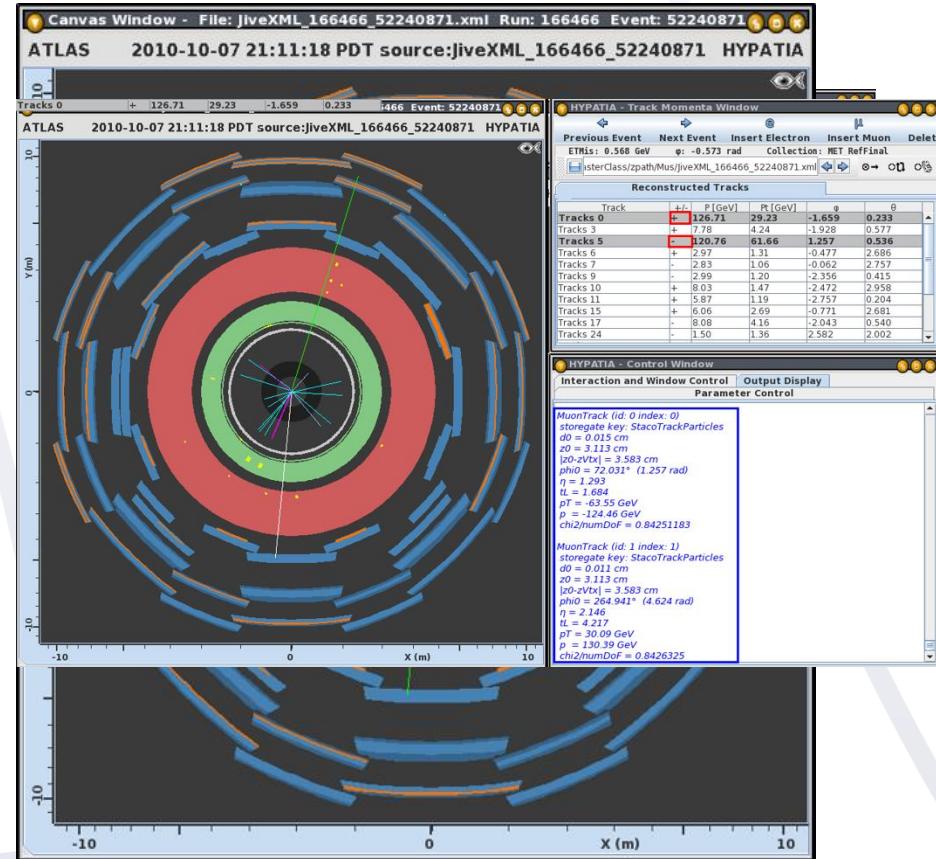

Vizualizacija

- $Z \rightarrow e^- + e^+$

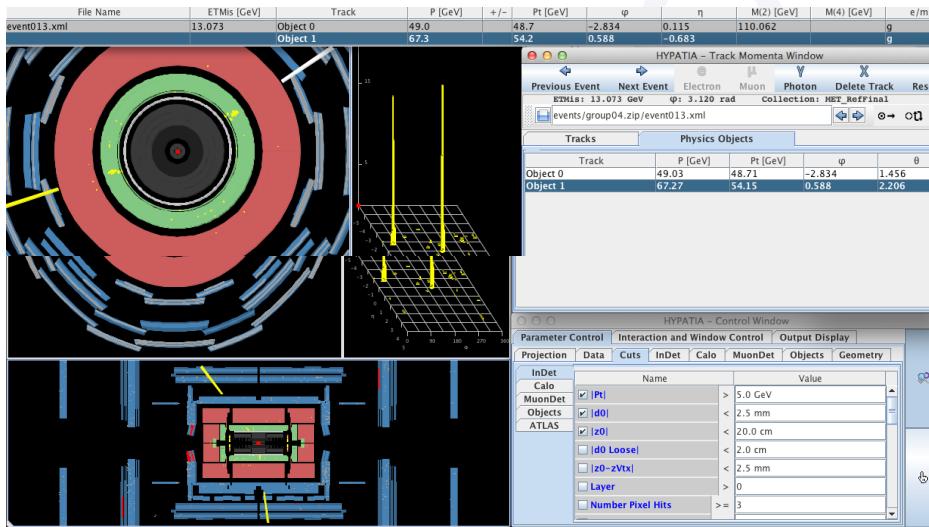

- $Z \rightarrow \mu^- + \mu^+$

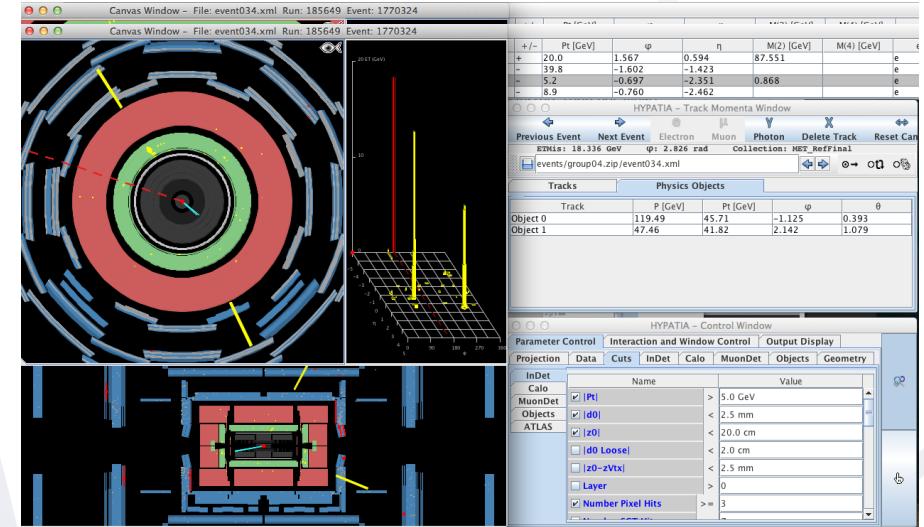

Vizualizacija

- $\gamma\gamma$

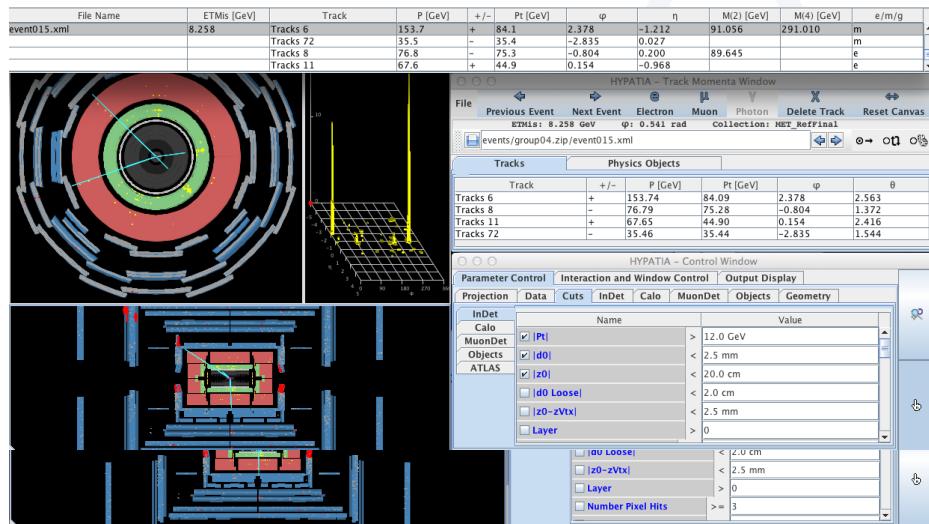

- $\gamma\gamma$

Vizualizacija

- $ZZ \rightarrow \mu\mu ee$

- $ZZ \rightarrow eeee$

